

Dr hab. Barbara Bętkowska-Korpała
Zakład Psychologii Lekarskiej Katedry Psychiatrii
Uniwersytet Jagielloński Collegium Medicum, Kraków

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Palacz-Chrisidis
pod tytułem „Podmiotowe mediatory związku między temperamentem
a problemowymi zachowaniami hazardowymi młodzieży”,
przygotowanej pod kierunkiem Pani Prof. Iwony Niewiadomskiej.**

**Recenzję przygotowano na zlecenie Rady Wydziału Nauk Społecznych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II**

Zagadnienia związane z zachowaniami hazardowymi i jego zaburzeniami są często przedmiotem badań, ale głównie wśród osób dorosłych. Natomiast poznanie zjawiska hazardu młodzieży wymaga nowych konceptualizacji uwzględniających okres rozwojowy młodego człowieka. Zachowania hazardowe, jeśli przybiorą problemowe albo patologiczne formy to rzutują na funkcjonowanie osoby w szerokim kontekście bio-psycho-społecznym. W badanej grupie wiekowej, w której pojawiają się lub nasilają się różnorodne zaburzenia, kluczowe jest określenie zarówno mechanizmów nasilenia problemowych i patologicznych zachowań hazardowych, jak i uwarunkowań istotnych dla ich powstania. Ustalenie mechanizmów i czynników ryzyka problemowych zachowań hazardowych ma znaczenie nie tylko ze względów poznawczych, ale także profilaktycznych i terapeutycznych.

W przedłożonej do recenzji rozprawie doktorskiej, Pani mgr Agnieszka Palacz-Chrisidis zrealizowała projekt podejmując analizę znaczenia podmiotowych dyspozycji jako mediatorów między temperamentem a problemowymi zachowaniami hazardowymi u młodzieży. W kontekście aktualnej wiedzy o zachowaniach hazardowych młodzieży jest to przedsięwzięcie oryginalne i nowatorskie.

Przed podjęciem szczegółowej oceny pracy doktorskiej, pragnę podkreślić, że rozprawę oceniam pozytywnie. Poniżej odniosę się do podstawowych kryteriów pracy

naukowej, czyli: 1/ ujęcia omawianego zagadnienia w aspekcie teoretycznym i aplikacyjnym w kontekście jej oryginalności oraz 2/ sposobu realizacji celów projektu i omówienia uzyskanych wyników.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny i spełnia warunki formalno-językowe. Liczy ponad 220 stron maszynopisu. Jej struktura ma klasyczny charakter i obejmuje: wstęp, trzy rozdziały teoretyczne, a część empiryczna obejmuje rozdziały: metodologii badań, wyników badań (dwa rozdziały), dyskusję wyników oraz rozdział z propozycją profilaktycznego modelu Autorki. Ponadto, na końcu pracy znajdują się części z zakończeniem, podsumowującym część empiryczną, bibliografią oraz spisami tabel, wykresów, rysunków, schematów, a także streszczeniami.

Część teoretyczna pracy obejmuje przegląd badań i koncepcji o tematyce istotnej dla sformułowania pytań i hipotez badawczych oraz dyskusji i wniosków. Rozdział pierwszy poświęcony jest charakterystyce zachowań hazardowych młodzieży. Autorka szeroko opisała definicje hazardu w kontekście psychopatologicznym korzystając z medycznych klasyfikacji diagnoz nozologicznych „Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders” (DSM) i International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD). Uważam, że istotne dla pracy jest definiowanie zachowań hazardowych w ramach modeli zaburzenia nawyków i popędów czy też uzależnień, choć wielu autorów krytykuje używanie terminu hazardu w kontekście uzależnienia, zachowując tę kategorię dla niektórych form zaburzenia używania substancji psychoaktywnych. Ta część udowodniła, że Autorka jest świadoma tych dylematów definicyjnych w kontekście psychopatologii i prawdopodobnie dlatego też zdecydowała się na omówienie historii definiowania problemów hazardowych w kolejnych klasyfikacjach medycznych. Wydaje się, że zdefiniowaniu hazardu w nurcie psychopatologii wystarczyło odnieść się do współczesnego rozumienia patologicznego hazardu w klasyfikacjach medycznych.

W kolejnej części rozdziału Doktorantka bardzo sprawnie przedstawiła podział i typologie zachowań hazardowych w kontekście różnych kryteriów, a w kolejnej części Autorka zaprezentowała wnikliwy przegląd badań nad specyfiką zjawiska uprawiania hazardu przez młodzież, analizując badania nad czynnikami rozwoju tych zachowań. Rozdział ten zawiera opracowane przez Autorkę ryciny, które obrazują w przystępny sposób między innymi koncepcję ścieżek podejmowania zachowań hazardowych wśród młodych ludzi.

Rozdział drugi dotyczy analiz związków temperamentu i uprawiania hazardu. Uważam, że Autorka niepotrzebnie opisywała te teorie temperamentu (także historyczne), które nie dotyczyły podjętego problemu, natomiast dużą wartość miałyby opisanie w szerszym zakresie teorii Arnolda Bussa i Roberta Plomina, która jest kluczowa dla modelu badawczego Doktorantki. Bardzo ciekawą częścią teoretyczną, przygotowaną w sposób wnikliwy, a zarazem syntetyczny był przegląd badań dotyczących związków między temperamentem a uprawianiem hazardu, który dostarczył argumentów przemawiających za oryginalnym ujęciem problemu badawczego przez Doktorantkę.

Kolejny - bardzo dobrze opracowany rozdział - koncentruje się na analizie mediatorów związków między temperamentem a uprawianiem hazardu. Autorka w przeglądzie badań zwróciła uwagę na grupy mediatorów wyżej wymienionego związku takich jak: przekonania, subiektywne normy dotyczące zachowań, motywacja oraz poczucie wsparcia. W rozdziale tym, Doktorantka wskazała na kluczowe czynniki, które mają znaczenie w patologicznym uprawianiu hazardu.

Autorka opracowała teoretyczne podstawy dla swojego projektu badań zapoznała się z bogatą literaturą przedmiotu, potrafiła także dokonywać syntezy badań podsumowując większe fragmenty tekstu w kontekście swojego modelu badawczego. Reasumując, część teoretyczna rozprawy doktorskiej jest dobrze przygotowanym wprowadzeniem do części empirycznej badań własnych.

W części badań własnych Autorka przedstawiła model badawczy wskazując na zasadność doboru zmiennych i przyjętych zależności. Przygotowany model badawczy pozwala na realizację celu badawczego dotyczącego poszukiwania mediatorów związku pomiędzy temperamentem a problemowymi zachowaniami hazardowymi młodzieży.

Doktorantka sformułowała dwa pytania badawcze, które dotyczą: 1. określenia związków pomiędzy wymiarami temperamentu i problemowymi zachowaniami hazardowymi; 2. identyfikację mediatorów w związku między wymiarami temperamentu a zachowaniami hazardowymi. Pytania badawcze oraz odpowiadające im hipotezy są spójne. Na uwagę zasługuje duża staranność w precyzowaniu hipotez, a ich uzasadnienia świadczą o ugruntowanej wiedzy teoretycznej Doktorantki w podjętym temacie pracy.

W modelu wykorzystano Teorię Planowanego Działania Icka Ajzena, a czynniki osiowe: takie jak: subiektywne normy, przekonania, motywacja, poczucie kontroli określonego zachowania zostały uznane jako mediatory zależności między czynnikami temperamentalnymi a problemowymi zachowaniami hazardowymi u młodzieży. Autorka włączyła do grupy mediatorów jeszcze jedną zmienną: wsparcie społeczne. Ten zamysł był słuszny i uzasadniony merytorycznie. Podstawą teoretyczną, definiującą czynniki temperamentalne jest koncepcja Arnolda Bussa i Roberta Plomina, w której wyodrębniono trzy kluczowe cechy temperamentne: emocjonalność, aktywność, towarzyskość, które w modelu zostały uznane za zmienne wyjaśniające. W moim przekonaniu wybór koncepcji teoretycznych, definiujących analizowane czynniki i wymiary jest bardzo trafny i pozwala na zastosowanie narzędzi o wysokich wartościach psychometrycznych. W oparciu o rozważania w części teoretycznej oraz na podstawie przygotowanych i zastosowanych narzędzi, że w swoim modelu badawczym, Doktorantka za problemowe zachowanie hazardowe uznaje kryteria medyczne opisane w DSM.

W części prezentacji wyników w sposób przystępny Doktoranta zdefiniowała zachowanie hazardowe jako problemowe biorąc pod uwagę nasilenie zachowania i skutki tych zachowań w funkcjonowaniu młodego człowieka. Doktoranta użyła narzędzi badawczych adekwatnych do realizacji celu. Są to metody kwestionariuszowe:

- Kwestionariusz Temperamentu EAS-D A. Bussa i R. Plomina w adaptacji W. Oniszczenko; S
- skalę Poszukiwania Doznań Imp-SS-8 autorstwa G. Webster, L. Crysel w tłumaczeniu Autorki;
- Kwestionariusz Gambling Motives uestionnaire GMQ autorstwa S. Stewart i M. Zack
- Gambling Related Cognitions Scale GRCS autorstwa N. Raylu i T.Oei.

Adapatację obu narzędzi przeprowadził Zespół: I. Niewiadomska, W. Augustynowicz, R. Barczuk, M. Wiechetek, J. Chwaszcz oraz Doktorantka. Ponadto, zastosowano:

- Kwestionariusz Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego – BSSS autorstwa R.Schwarzera, U. Schultza, w polskiej adaptacji A. Łuszczęńskiej oraz M.Kowalskiej,
- Kwestionariusz South Oaks Gambling Screen SOGS-RA przygotowany przez Winters, Stinchfield, Fulkerson, Kwestionariusz Subjective Norms Measurement w tłumaczeniu Autorki,

- metryczkę będącą kwestionariuszem danych socjodemograficznych autorstwa I. Niewiadomskiej i zespołu.

Wybór narzędzi jest bardzo dobrze przemyślany. Na szczególną uwagę zasługuje udział Doktorantki w zespole, który tłumaczył i zaadoptował większość użytych kwestionariuszy do badania zachowań hazardowych. Każde narzędzie jest szczegółowo opisane także w aspekcie uzyskanych współczynników rzetelności i trafności.

Niewątpliwym walorem pracy jest liczna grupa badana ponad 630 uczniów z terenu województwa lubelskiego oraz dbałość o jej losowy dobór. Na uwagę zasługuje szczegółowa charakterystyka grupy oraz opis wykorzystywanych analiz statystycznych regresji logistycznej i mediacji, które pozwoliły na weryfikację hipotez. Zarówno, procedura badawcza, dobór do grupy badanej, jak i uzasadnienie zastosowanych analiz wskazują na dojrzałość badawczą Doktorantki.

W kolejnej części pracy znajdują się dwa rozdziały z wynikami badań dotyczącymi dwóch głównych pytań badawczych. Układ poszczególnych podrozdziałów ma jasną strukturę, obejmującą wprowadzenie do rozdziału przypomnienie założeń hipotez, zdefiniowanie analizowanych zmiennych, opis metody statystycznej i celowości jej zastosowania, następnie przedstawienie wyników analiz i ich omówienie oraz ustalenie czy i w jakim stopniu hipoteza została zweryfikowana. Dokonywane podsumowania są rzeczowe i wskazują na umiejętność dokonania syntezy.

W pierwszej kolejności przedstawiono sposób wyodrębnienia zmiennej wyjaśnianej. Kwestionariusz SOGS-RA pozwolił na wyłonienie 371 osobowej grupy młodzieży z problemowym graniem, której wyniki były dalej włączane do analiz statystycznych. Ważne, że Doktorantka z ostrożnością interpretowała kryterium problemowych zachowań hazardowych, nie identyfikując wyniku testu z diagnozą nozologiczną, gdyż byłoby to poważnym błędem, związanym z naruszeniem procedur diagnostyki klinicznej. Następnie przedstawiono statystyki opisowe wymiarów temperamentu oraz zastosowano analizę logistyczną, która pozwoliła określić temperamentalny predyktor problemowego grania, którym okazał się wymiar emocjonalności i jego składowe, różne u dziewcząt i chłopców.

W kolejnej części doktorantka poszukiwała podmiotowych mediatorów związku wymiarów temperamentu i problemowego grania. Wykonano wiele analiz, które pozwoliły na wyłonienie ciekawych wyników. Przede wszystkim, wyniki wskazały na ważną rolę wymiarów normatywnych w zależności pomiędzy emocjonalnością

a problemowym graniem. Trudno omawiać wszystkie uzyskane wyniki, ale warto zauważyć również te, które można uznać za zaskakujące. Dotyczą one znaczenia takich zmiennych temperamentnych jak: poszukiwanie doznań oraz impulsywność, które w literaturze przedmiotu uznawane są za kluczowe w etiologii i rozwoju zachowań o charakterze nałogowym. Zdaniem Doktoranki ten wynik zachęca do dalszych badań i wyjaśnienia tej rozbieżności w literaturze i otrzymanych wynikach. Jestem przekonana - a badania Autorki też stanowią do tego przesłankę - że w przyszłych badaniach tej zależności warto uwzględnić mechanizmy regulacji emocjonalnej w podejmowaniu problemowych zachowań hazardowych u młodzieży.

W dyskusji, Doktorantka rzetelnie odniosła się do wszystkich swoich wyników w kontekście literatury przedmiotu. Przeprowadzone badania oraz dyskusja upoważniła Autorkę do sformułowania licznych wniosków. Wnioski mają dużą wartość naukową i aplikacyjną. Doktorantka nie tylko sformułowała nowe zagadnienia badawcze, ale także zaproponowała oryginalny wieloaspektowy model profilaktyki hazardu młodzieży, oparty na swoich badaniach. W modelu profilaktycznym, Doktorantka zwróciła uwagę na konieczność rozwoju zasobów młodych ludzi, a także sformułowała rekomendacje dla specjalistów zajmujących się profilaktyką. Jest to ciekawa propozycja, gdyż określone mediatory związku temperamentu i zachowań hazardowych wskazują na obszary pracy profilaktycznej z młodzieżą. Reasumując tę część recenzji należy stwierdzić, że Doktorantka w sposób przemyślany metodologicznie zrealizowała cel badania. Przyjęcie planu prezentacji danych wyznaczone przez pytania badawcze i odpowiadające im hipotezy pozwoliło na stopniowe zapoznanie się z wynikami analiz. Ta konsekwencja została także zachowana w części dyskusji, co w efekcie pozwoliło Doktorantce udzielić odpowiedzi na pytania i hipotezy badawcze. Sposób prowadzenia dyskusji umożliwił także poznanie umiejętności Doktorantki dokonywania analizy i syntezy, oraz umiejętności aplikowania osiągnięć naukowych do praktyki.

Podsumowując całość recenzji uważam, że praca nie tylko spełnia standardy projektu badawczego, ale ma także charakter oryginalny, a sposób jej realizacji świadczy o posiadaniu wiedzy teoretycznej z analizowanych zagadnień oraz o rzetelności i dojrzałości naukowej Doktorantki.

W moim przekonaniu przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z Ustawą o Tytułach i Stopniach Naukowych z 2003 roku i dlatego wnoszę do Wysokiej Rady Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II o dopuszczenie Pani magister Agnieszki Palacz-Chrisidis do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Barbara Byłkowska-Karpala

Kraków, 17 marzec 2019 roku